

Juutalaisvihasta kansanmurhaan – vastuusta ja sen välttämisestä

Fil. Tri Susanna Kokkonen

Otsikoin tämän artikkelin sanoilla “juutalaisvihasta kansanmurhaan” koska kyseessä on nimenomaan prosessi, jossa viha johti murhaan. Juutalaisten kansanmurhan katsotaan alkaneen Saksan hyökättyä Neuvostoliittoon kesällä 1941 ja kestäneen sodan loppumiseen saakka toukokuuhun 1945. Vaikka juutalaisten kansanmurhaa tarkastellaan usein yksittäisenä tapahtumana se kuuluisi nähdä osana laajempaa historiaa.

Heti sodan jälkeen useat keskitysleireiltä eloonjääneet totesivat, että se, mikä oli tapahtunut oli johdonmukainen jatkumo Euroopan historiassa. Keskitysleireiltä eloonjääneet kokivat, että eurooppalainen kulttuuri, jota hekin olivat olleet luomassa oli pettänyt heidät ja siksi heillä ei enää ollut tulevaisuutta Euroopassa.

Albert Memmin sanoin: ”Petos, jota ehkä osin odotinkin, muuttui todellisuudeksi brutaalilla tavalla. Koko Euroopasta tuli hirviö”.

Eurooppalainen humanismi ei koetuksen hetkellä tuottanutkaan odotettuja tuloksia, vaan juutalaiset hyljättiin totalitarismin armoille. Oli siis syytä kysyä, olivatko juutalaiset lopulta olleetkaan eurooppalaisten yhteiskuntien täysiarvoisia jäseniä? Esimerkiksi Saksassa juutalaiset muodostivat alle 1 % väestöstä ja halusivat kaikin tavoin assimiloitua saksalaiseen kulttuuriin. Silti juuri Natsi-Saksasta alkoivat modernin ajan synkimmät vainot.

On selvää, että Hitlerin aikaiset vainot eivät tapahtuneet tyhjiössä, vaan olemassaolevien juutalaisvastaisten asenteiden ja välinpitämättömyyden takia.

Juutalaisuuden vanhin historia tunnetaan Raamatun ohella midrashista ja talmudista. Sittemmin Tiituksen valloitettua Jerusalemin ja hävitettyä Toisen Temppelein noin vuonna 70 jKr. juutalaiset vietiin orjina Roomaan. Juutalainen *diaspora* (hajaannus) alkoi. Useimmat muut muinaiset kansat ovat hajaannuksessa sulautuneet ympäröiviin kansoihin. Näin ei kuitenkaan käynyt juutalaisille raaosta ja jatkuvista vainoista huolimatta. Babyloniassa suuri juutalaisyhteisö kukoisti. Laajoja juutalaisyhteisöjä syntyi Espanjaan, Portugaliin ja Puolaan, missä kukin yhteisö synnytti oman erityisen perinteensä. Mutta yhteisöjä vainottiin kaiken aikaa.

Kristinuskon syntyminen oli merkittävä tekijä juutalaisvastaisuuden kehittämisessä. Kristillinen teologia sisälsi elementtejä, jotka myötävaikuttivat Saksan tapahtumiin. Uskontojen välillä oli jännite, joka johti monenlaiseen syrjintään. Juutalaisten elämälle asetettiin lakiin perustuvia esteitä (asuinpaikat, kauppaoikeudet), heitä syytettiin erilaisista vihamielisistä teoista (lähteiden myrkyttäminen mustan surman aikana) ja heitä demonisoitiin. Vuosisatojen ajan kirkko opetti juutalaisvastaista oppia, jonka mukaan juutalaiset olivat murhanneet Jumalan (*Deicide*). Siksi heidän tulikin olla vainottuja ja tuomittuja häpeään.

Inkvisitio oli alunperin katolisen kirkon laitos, jonka tarkoitus oli toimia kirkon sisällä vääräoppisia vastaan. Espanjan inkvisitio oli ainutlaatuinen eurooppalaisen inkvisition historiassa siinä, että sen perustivat maalliset hallitsijat *kuningas Ferdinand II* ja *kuningatar Isabella* joskin *Paavi Sixtus IV* suostumuksella. Luultavimmin hallitsijat halusivat vakiinnuttaa valtansa pelottelemalla paikallisia mahtiperheitä sekä myös takavarikoida vääräoppisiksi tuomittujen maaomaisuutta. Kun Espanjan inkvisitio virallisesti perustettiin vuonna 1478 juutalaiset joutuivat vainon ja vuonna 1492 karkotuksen kohteeksi. Monet kääntyivät katolisiksi, jonka jälkeen heitä kutsuttiin pilkallisesti nimellä *marranos* (joka tarkoittaa sikaa). Myös nämä käännynnäiset eli *uudet kristityt* joutuivat inkvisition hampaisiin. Olennaisinta espanjalaisessa inkvisitiossa tämän artikkelin kannalta on se, että ensimmäistä kertaa juutalaisvainoissa alettiin korostaa uskonnon sijaan veren puhtautta, johon palaan tuonnempana.

Puolassa pogromit kohdistuivat juutalaisiin ja itä -Euroopan alueilla erityisesti Venäjällä pogromeista tuli valtion virallista politiikkaa. Sitä mukaa kun uusi vaino kohdistui juutalaisiin he pakenivat edeten ensin Espanjasta ja Portugalista Englantiin, Hollantiin ja etelä- Amerikkaan ja sieltä hitaasti uusiin siirtokuntiin Yhdysvaltain alueelle. 1800-luvulla juutalaisia pakeni Saksasta Yhdysvaltoihin ja pogromien seurauksena taas Puolasta ja Venäjältä 1800- ja 1900 -luvuilla. Odottamaton ja mahtava vapaus odotti uusia tulokkaita maassa, jossa uskonto ja valtio oli erotettu toisistaan.

Euroopassa sen sijaan mustat pilvet kerääntyivät taivaalle. 1700- ja 1800-luvuilla juutalaisvastaisuus sai uusia suuntauksia, kun se kääntyi juutalaisten taloudellista ja yhteiskunnallista osallistumista vastaan. 1800-luvun loppupuolella *darwinismi* ja erilaiset rotuopit saivat suosiota, jonka ansiosta juutalaisvastaisuus muutti hieman muotoaan. Nyt perinteiseen juutalaisvastaisuuteen yhdistyi rotuajattelu, jonka myötä Saksassa 1870-

luvulla syntyi se juutalaisvastaisuus, jota kutsumme antisemitismiksi. (Heprea on seemiläinen kieli ja siten juutalaisia pidettiin semiitteinä). Poliittinen juutalaisvastaisuus sitten yhdistyi tähän. Vasta 1930-luvulla ja Hitlerin valtaannousun myötä rotuajattelusta tuli poliittinen aate ja modernin valtion virallinen politiikka. Nyt, kun rotuajattelu (eikä pelkkä uskonnollinen vihamielisyys) synnytti juutalaisvihaa juutalaisilla ei ollut mahdollisuutta paeta esimerkiksi kääntymisen kautta. Tässä yhteydessä palaan Espanjan inkvisitioon, jonne yhtymäkohdat ovat ilmeiset. Ajatus veren puhtaudesta oli Espanjan inkvisition taustalla ja siten edes kääntyminen ei voinut vapauttaa henkilöä syntyperän taakasta, vaan *vanhat kristityt* (katoliset espanjalaiset) ilmiantoivat *uusia kristittyjä* (juutalaiset käännyneiset). Tässä on siis yhtymäkohta Espanjan inkvisition ja Hitlerin juutalaisvastaisuuden välillä.

Saksassa rotuajattelu synnytti yhteiskunnallista liikehdintää, jota oli vaikea pysäyttää enää siinä vaiheessa, kun tapahtumat etenivät vainoihin ja väkivaltaan saakka. Hitlerin tultua valtaan maaliskuussa 1933 hyökkäykset juutalaisia vastaan alkoivat ympäri Saksaa. Alle kaksi viikkoa Hitlerin valtaannousun jälkeen avattiin *Dachaun keskitysleiri*. Ensimmäiset juutalaisvastaiset rotulait annettiin huhtikuussa 1933. *Euthanasia* eli armokuolema -ohjelma, joka aloitettiin 1930-luvulla ja huipentui heti 1940-luvun alussa tappoi Nurembergin oikeuden mukaan noin 275 000 Saksan kansalaista. Nämä olivat elämään sopimattomiksi todettuja vammaisia, henkisesti jälkeenjääneitä, kroonisesti sairaita tai jopa sairastuneita saksalaisia sotilaita. Virallisesti ohjelma suljettiin 1941, mutta salaa sitä jatkettiin läpi natsi -Saksan vallan ajan. Lääkärit olivat mukana ohjelman toteuttamisessa.

Tie avoimeen väkivaltaan ja siten joukkomurhaan alkoi Kristalliyöstä (*Reichskristallnacht*) marraskuun 8, 1938. Marraskuun 7, 1938 nuori epätoivoinen puolanjuutalainen pakolainen *Herschel Grynszpan* tappoi saksalaisen diplomaatin *Ernst Von Rathin* Pariisissa. Samanaikaisesti natsien johtajat olivat kokoontuneet Müncheniin viettämään Hitlerin Bavarian hallitusta vuonna 1923 vastaan tekemän iskun vuosipäivää. Natsijohtajat lähettivät aktivisteille nyt ohjeet ryhtyä hyökkäykseen juutalaisia vastaan ja näin ”spontaani” hyökkäys saatiin käyntiin. Vain tuntien sisällä järkyttävä väkivalta levisi ympäri Saksaa ja 30’000 juutalaista vietiin keskistysleireille. Lisäksi natsit aloittivat nyt juutalaisen omaisuuden pakko huostaanon.

Tapahtumat etenivät nopeasti. Länsivallat eivät vastustaneet Saksan manoveereja Tšekkoslovakiassa kuten eivät myöskään Itävallan anneksointia. Kun Hitler aloitti hyökkäyksen Puolaan syyskuussa 1939

hänen käsissään oli Euroopan suurin juutalaisyhteisö. Tie joukkomurhaan oli nyt valmis. Saksan miehitettyä Varsovan tuhansia juutalaisia kuoli heti ensimmäisten miehitysviikkojen aikana. Gheton rakentaminen aloitettiin koska eristäminen muista kansalaisista oli tehokas ensimmäinen askel matkalla juutalaisten tuhoamisessa. Kuolemanleirit olivat viimeinen askel tiellä, joka oli alkanut paljon aikaisemmin.

Tuhoamisleirit, jotka useimmat tuntevat juutalaisen kansanmurhan keskuksena olivat jatkumo alkaneelle kehitykselle. Tuhoaminen ja kansanmurha (eikä vain tappaminen nälän, raakuuden ja pakkotyön seurauksena) tulivat natsi-Saksan viralliseksi politiikaksi Wannseen konferenssissa, joka pidettiin tammikuun 20, 1942. Kaikki Saksan hallituksen elimet osallistuivat kokoukseen ja joitakin sen virallisista pöytäkirjoista on säilynyt tallella. Ottakaamme prosessin esimerkiksi Auschwitz. *Auschwitz-Birkenau* oli viime kädessä kaikkein suurin tuhoamisleiri jossa 1-1.35 miljoonaa juutalaista murhattiin

Leirin historian alussa vangit tulivat leirille jonkun lakirikkomuksen seurauksena. Tällöin alue toimi myös saksalaisen kenttäoikeuden käyttämänä teloituspaiikkana tuomituille puolalaisille. Noin 75'000 puolalaista kuolivat Auschwitzissa, samoin kuin noin 15'000 venäläistä sotavankia ja 20'000 romania. 1940-1942 välillä leiri toimi keskistysleirinä, jossa kuolema tuli nälän, raakuuksien, kovan työn ja teloitusten seurauksena. 1942 tämä asiointi muuttui, kun leiristä tehtiin keskitysleirin ohella myös tuhoamisleiri. Kaikista leiriin tulevista ihmiskuljetuksista kuitenkin *vain juutalaiset olivat välittömän tuhon kohteita*. 1944 tilanne taas muuttui, kun leiristä tuli pelkkä tuhoamisleiri, josta murhattiin noin 1-1.35 miljoonaa juutalaista.

Voidaan sanoa, että rotuoppi loi perustan juutalaisten joukkomurhalle. Sitä prosessia, jonka kautta rotuoppi yhtyy väkivaltaan voidaan kuvata kolmiolla. Pohjimmaisena meillä on Euroopassa yleinen juutalaisvastainen ajattelu, sitten etenemme juutalaisvastaisiin tekoihin, joista edelleen väkivaltaan esimerkiksi synagoogia vastaan ja vasta viimeisessä vaiheessa ja siten kolmion kapeimmalla huipulla joukkomurhaan. Kansalaisten olisi ollut helpompi vastustaa kehitystä sen alkuvaiheessa, kun väkivalta ei ollut vielä niin räikeää.

Mutta kun ihmiset jakautuivat toimintansa perusteella vainoajiin, sivustakatsojiin ja auttajiin sivustakatsojien ryhmä oli suurin. Vastarintaliikkeiden jäsenet ja maailman vanhurskaat, jotka oman henkensä

vaarantaen piilottivat juutalaisia, olivat pieni pisara välinpitämättömyyden meressä.

Kun tarkastelemme kansanmurhaa ja siihen johtanutta kehitystä, huomiota herättää protestien puute, kansan apatia ja sokeus. Natsit saattoivat edetä helposti ja nopeasti eri vaiheiden läpi. Huomiota herättää sekin, että vaikka tunnemme yksittäisiä ihmisiä ja joitakin organisaatioita, jotka toimivat natseja vastaan kohtaamme silti eniten hiljaisuutta ja sivustakatsojia. Useat kirkot joko liittoutuivat natssien kanssa tai jättivät politiikan koska eivät halunneet vaikeuksia itselleen. Mutta juuri kristinusko kantaa tapahtuneesta suuren syyllisyyden koska juutalaisvastainen kristinuskon perinne oli muokannut maaperää vuosisatojen ajan sille hirvittävälle joukkomurhalle, joka nyt sai koko mantereen valtaansa.

Kysymys ei ollut eurooppalaisten hetkellisestä hulluudesta, vaan vuosisatojen ajattelusta, joka oli valmis hyväksymään toisen ihmisen asettamisen vähemmän tärkeään asemaan ja siten mahdollisen vihan ja vainon kohteeksi. Jos jotakin, niin tämä prosessi selittää, kuinka pieni askel on asenteista tekoihin, juutalaisvihasta kansanmurhaan.

Mitä tämä sitten merkitsee tänä päivänä? Valitettavasti kristityt kollektiivisesti eivät ole ymmärtäneet tai hyväksyneet vastuutaan tapahtuneesta. Kristinusko juutalaisten kansanmurhan jälkeen on jatkanut eteenpäin käsittelemättä tapahtunutta eikä esimerkiksi kristillisten arvojen epäonnistumista natsivallan aikana ole pohdittu tarpeeksi. Eurooppa oli vielä 1930-luvulla perinteinen kristillisiä arvoja painottava manner. Usein kristittyjen on helppo todeta, että natsit eivät voineet toimintansa perusteella olla todellisia kristittyjä. Tämä yksinkertainen toteamus ei riitä pyyhkimään pois kristinuskon vastuuta tapahtuneesta. Emmehän voi väittää, että sivustakatsojien joukossakaan ei ollut kristittyjä. Silti juuri heidän toimettomuutensa mahdollisti valtavan rikoksen. Emme voi myöskään väittää, etteikö kirkkojen johtajilla ollut erityistä vastuuta tällaisessa tilanteessa.

Juutalaisten kansanmurha osoittaa, että kristilliset arvot eivät sinällään takaa toimimista oikealla tavalla kriisitilanteessa. Silti arvojen opettamista on jatkettu sokeasti miettimättä sitä, millä tavoin niiden noudattaminen todellisessa koetuksessa varmistetaan. Millä tavoin kristityn tulisi suhtautua valtiovalttaan, joka toimii moraalittomasti? Mikä on kristityn yhteiskunnallinen vastuu? Entä vastuu lähimmäisistä silloin, kun se sisältää vaaran omalle elämälle? Nämä ovat kaikki kysymyksiä, joita tulisi

tarkastella aiemman historian valossa. Suurelta osin kristinusko ei ole nähnyt tarpeelliseksi oppia siitä, mitä tapahtui, vaan juutalaisten kansanmurhaa pidetään edelleen vain osana juutalaista historiaa.

Elämme uusien uhkien ympäröiminä ja kohtaamme uusia haasteita. Juuri nyt on aika tarkastella menneisyyttä ymmärtääksemme, minne olemme matkalla. Jos pystymme näkemään edessämme uhrit, vainoajat, auttajat ja sivustakatsojat voimme päättää, keitä me olemme. *Elie Wieselin*, uhrin, selviytyjän ja Nobelistin sanoin:

” Muistakamme, että aina tulee se hetki, jona moraalinen valinta on tehtävä”.

Lähteet

The Aushwitz Album. The Story of Transport. Toim. Israel Gutman ja Bella Gutterman. Yad Vashem ja Auschwitz-Birkenau State Museum, 2004.

The Holocaust and the Christian World. Toim. Carol Rittner, Stephen D. Smith ja Irena Steinfeldt. Beit Shalom ja Yad Vashem, 2000.

To Bear Witness. Yad Vashem, 2005.

Verkkosivu: www.yadvashem.org.

Tohtori Susanna Kokkonen valmistui tohtoriksi Heprealaisesta yliopistosta Jerusalemissa ja on sittemmin työskennellyt muun muassa Euroopan parlamentissa Brysselissä. Hän toimii nyt Jerusalemissa Jad Vashemin Kristittyjen Ystävien johtajana.